

Lietuvių teatro kritikos žingsniai (1904–1914 m.)

Laura Blynaitė

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, Lietuva

Staipsnyje analizuojama lietuvių teatro kritikos padėtis kultūrinių draugijų gyvavimo metais (1904–1914). Aptariami rašiusių apie teatrą darbai, kultūros veikėjų pasisakymai apie tuometinio teatro kritikos būklę. Straipsnio tikslas – įvardyti šiame dešimtmetyje įvykusius poslinkius lietuvių teatro kritikos raidoje.

Raktažodžiai: lietuvių teatro kritika, kultūrinės draugijos, lietuviški vakarai

Pralaimėjus 1863 m. sukilimą buvo uždrausta spauda, neleidžiama steigti religinių, visuomeninių ir kultūrinių organizacijų, sustiprinta rusinimo politika mokyklose, imta dar labiau persekioti Katalikų Bažnyčią. Lietuviai tam priešinosi leisdami ir platindami slaptą lietuvišką spaudą, steigdami slaptas lietuviškas mokyklas ir draugijas, slaptus chorus ir dramos būrelius, rengdami lietuviškus vakarus. Po 1904 m. prasidėjo kultūrinių teatro draugijų laikotarpis, ypač išsiskleidęs lietuviškos kultūrinės veiklos centru tapusiam Vilniuje. Lietuviški vakarai vyko miestuose, ir jų skaičius sparčiai augo. Kultūros istoriko Mykolo Biržiškos teigimu, 1905–1915 m. tokių vakarų surengta apie pusantro tūkstančio, jų metu suvaidinta per šimtą originalių ir verstinių kūrinių dalyvaujant mažiausiai tūkstančiui mėgėjų vaidintojų ir daugiau kaip šimtui tūkstančių žiūrovų bei klausytojų¹. Tačiau tai rodė ne kokybinį teatro šuolį, o tik kiekybinį jo augimą.

1904 m. panaikinus spaudos draudimą, pagausėjo ir legalios lietuviškos spaudos: iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje ėjo dvidešimt šeši lietuviški periodiniai leidiniai, jų tiražas siekė apie trisdešimt tūkstančių egzempliorių². Spauda atspindėjo ne visą lietuviškų vaidinimų, ypač slaptųjų, panoramą. Šiandienos akimis žiūrint, tai gana menkos vertės korespondencija, kurios ribotą informaciją paaiškina tuometinė politinė padėtis. Tuo metu publicistika, taip pat ir teatrinė, ne tik užėmė svarbią vietą kultūriniame gyvenime, bet ir tapo viena aktyvių tautinės sąmonės pasireiškimo formų. Dažniausiai dėl politinių ir tautinių sumetimų nefiksuota, kas, kieno ir kaip vaidinta. Taigi laikraščiuose nuolat buvo pabrėžiama tik kilni mėgėjiškų vakarų vaidinimų idėja.

1904–1914 m. laikotarpį galima būtų skirstyti į du etapus: iki 1908–1909 metų ir po jų. Maždaug 1907–1908 m. susiklostė kritinė padėtis – lietuviškas scenos menas nebeatitiko augančių kultūrinių visuomenės poreikių ir bendrųjų tuometinio meno tendencijų. Augant nepasitenkinimui lietuviškų vakarų repertuaru im-

tasi statyti istorinę dramaturgiją. Šio žanro veikalai aki-vaizdžiausiai atvėrė profesionalios režisūros ir aktorystės stoka, kurią nuolat aptarinėjo tuomet apie teatrą rašę Lietuvos kultūros veikėjai. Būtent tai į priekį pastūmėjo ir teatrinės minties plėtotę. Po 1908-ųjų pradėta daug aktyviau aptarinėti tuometinės teatro kritikos padėtį, spaudoje paskelbta probleminių, teatro meno klausimams skirtų straipsnių. Sujudimui šioje srityje turėjo įtakos 1908 ir 1909 metais būrio visuomenės veikėjų intensyviai rengtas pirmojo viešojo spektaklio „Amerika pirtyje“ dešimtmečio sukakties minėjimas.

Tuometinės spaudos puslapiuose teatro temomis rašė žymūs Lietuvos visuomenės veikėjai ir rašytojai: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Gabrielius Landsbergis-Zemkalnis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Ona Pleirytė-Puidienė, Liudas Gira, Antanas Smetona ir kiti. Kadangi dauguma jų buvo literatai, rašiniai apie teatrą dažnai įgaudavo beletristinį atspalvį, buvo rašomi įtaigiu ir vaizdingu stiliumi, tačiau aiškiai trūko vaidinimo analizės. Spausdintuose tekstuose jie dažniausia aptardavo tuos dalykus, kurie laikraščio skaitytojams galėjo būti aktualūs pasiryžus statyti vieną ar kitą pjesę. Daugiausia tai būdavo organizaciniai klausimai: kur gauti pjesę, kaip sutelkti vaidintojus ir surasti vietą vaidinimui. Itin pabrėžiamas vaidintojų ir žiūrovų entuziazmas. Rašantieji daug dėmesio skirdavo vaidinimo veikalo turinio perpasakojimui, jo sukeltam įspūdžiui. Žiūrovų salės sudėties, jų laikysenos ir reakcijų spektaklio metu fiksavimas šių dienų akimis žiūrint – itin vertingas dokumentas teatro sociologams.

Visuomenės veikėjai ir rašytojai lietuvišką vaidinimą vertino kaip tautos gyvybingumo ženklą, būdą palaikyti gimtąją kalbą: „Vakarai su perstatymu komedijų, dramų ir deklamacijomis turi didelę dorišką įtakmę ant mūsų prasto žmogelio, – rašoma to meto spaudoje. – Kitas, prieš vakarą nesiskaitęs lietuviu, susipranta lietuviu esąs, ir jam jau vardas „lietuvis“ gausna prasmę ne paniekinimo, bet garbės. Mūsų kalbos mokslavietėse neišgirsi, nors bent ant vakaro gali iš-

girsti gana gražiai ir meiliai pasišnekant⁴³. Daugumos rašančiųjų poziciją nusako žodžiai, išsakyti G. Petkevičaitės-Bitės apie 1899 m. Palangoje suvaidintą „Ameriką pirtyje“: „Dailės švente to vaidinimo negalima buvo pavadinti, nes tuomet dailės dar beveik visai nebuvo. Buvo tai tikraja to žodžio prasme tautos šventė. [...] Bet kas galėjo tada išdrįsti tai šventei duoti tikrą jos vardą?“⁴⁴ Rašytoja ši spektaklį manė esant tautos kultūros istorijos faktu, kuris buvo surengtas ne dėl meninių aspiracijų, o norint deklaruoti viešai išstarto lietuviško žodžio reikšmę.

Balys Sruoga knygoje „Lietuvių teatras Peterburge 1892–1918“ tiksliai apibūdino šio laikotarpio teatro funkciją: jis „tuomet davė savo publikai tai, ką teatras duoda ir turi duoti savajai publikai. Kitaip sakant, tas teatras turėjo savo publiką, o publika turėjo savo teatrą. Tokia pat prasme buvo teatras, kaip tautosaka ir maldaknygė buvo tos pačios publikos literatūra“⁴⁵. Perfrazuojant šią mintį galima teigti, kad ir rašiusieji tuo metu apie teatrą nuveikė analogiškus darbus: akcentavo tautinę ir visuomeninę vaidinimo vertę, populiarino teatro vaidinimus. Jų tekstai sėkmingai pasiekdavo adresatą, buvo populiarūs tarp skaitytojų – tai liudija kone privalomas teatro skyrelis periodiniuose leidiniuose.

Vis dėlto po 1908–1909 m. mėgėjų teatro spektaklius pradėta vertinti pagal konkretesnius kriterijus. Periodikoje skelbtuose tekstuose vis aštriau kelti nauji reikalavimai mėgėjiškai scenai. Nors atgavus spaudą politinės visuomeninės sąlygos pasikeitė, draugijų repertuarą vis dar tebesudarė slaptų lietuviškų vakarų pjesės. Dabar jau spektaklis nebeveikė žiūrovų kaip prieš dešimtmetį – jis tapo tiesiog vakaro pramoga, ypač dėl po spektaklių vykusių šokių ir dainų.

Tiksliausiai kriterijus vaidinantiesiems ir rašantiesiems apie teatrą suformulavo dramaturgas, režisierius, aktorius ir teatro kritikas Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis. Tautiškai apsisprendęs bajoras teisininkas jau nebejaunas būdamas 1904 m. grįžo į Lietuvą ir pasinėrė į teatro veiklą: 1905 m. organizavo meno draugiją „Vilniaus kanklės“, suaktyvino Kauno „Dainos“ ir Šiaulių „Varpo“ draugijų darbą. Šis visuomenės veikėjas režisavo keliasdešimt spektaklių, kuriuose ir pats vaidino, skaitė paskaitas teatro klausimais. G. Landsbergis vienas pirmųjų ėmė kalbėti apie aktorinio meistriškumo, režisūros, teatro kritikos svarbą ir įrodinėti, kad teatras – tai „grynoji dailė“, o aktoriai – menininkai.

1909 m. Lietuvos teatro dešimtmečio minėjimui skirtame pranešime⁶ jis pateikė lakonišką lietuvių teatro istorijos apžvalgą, vienas pirmųjų apibendrinamas neilgą lietuvių teatro raidos tarpinį. Apžvalgoje susumavo lietuvių teatro ankstyvojo etapo rezultatus, tarp atskirų reiškinių bandė įžiūrėti bendro proceso bruožų, nusakyti mūsų teatro rutuliojimosi tendencijas. Visa tai G. Landsbergis-Žemkalnis išdėstė remdamasis statistikos duomenimis ir kruopščiai surinkta bei išanalizuota tuometinių vaidinimų medžiaga.

Nemažai rašė ir apie mėgėjiško teatro recenzijų žemą profesionalumo lygį, kėlė rašantiesiems sudėtingesnius nei iki tol uždavinius. Didelį dėmesį skyrė rašančiųjų korespondencijos problemoms, pasisakydamas prieš jų neprofesionalumą, tendencingumą, nuolat vartojamas šabloniškas frazes ir trafaretiškus, be dalykinės analizės ar įrodymų teiginius. Rašančiuosius ragino kelti savo kvalifikaciją, skaityti specialiąją teatro literatūrą. G. Landsbergis-Žemkalnis puikiai suvokė, kad silpno vaidinimo liaupsinimas, beatodairiškas gyrimas kenkia teatro raidai labiau nei griežtas, bet teisingas įvertinimas. Svarbiausiu lietuviško teatro tolesniu etapu laikė profesionalios trupės sukūrimą.

Pripažindamas švietėjišką teatro misiją, jo moralinę ir auklėjamąją reikšmę žiūrovui, G. Landsbergis-Žemkalnis pabrėžė estetinį teatro poveikį, ryškino teatro meno specifiką, įrodinėjo, kad „scena ne mažiau svarbi kultūros šaka už tepliorystę, skaptorystę ir kitus dailės pavidalus [...], kad scena – tai ta pati dailė“⁴⁷, o ne vien labdarybės ar propagandos priemonė.

Samprotavimai apie teatrą buvo jo paties plačios praktinės veiklos rezultatas. Konkrečiai rūpindamasis teatru jis kovojo už teatro kultūrą plačiąja šio žodžio prasme: daugelyje straipsnių bei paskaitose gvildeno įvairius šios srities aspektus – aktorių, režisūros, repertuaro, recenzentų, žiūrovų klausimus. Kai spaudoje buvo nuolat nuolaidžiuojama mėgėjų nepatyrimui, G. Landsbergis-Žemkalnis kalbėjo apie menininko meistriškumą, principingumą ir atsakomybę, ragino aktorius gilintis į vaidmens psichologiją – „įsisprausti į jo sielos gelmes“. Jis visada pabrėždavo režisieriaus svarbą spektaklio kūrimo metu. Iškeldamas aktorių ansamblio problemą, pirmenybę tarp spektaklio kūrėjų atiduodamas režisieriui, jis tvirtai teigė, kad spektaklis yra darnus meninis vienetas.

Daugeliui G. Landsbergio-Žemkalnio teiginių pritarė ir visuomenės veikėjas, būsimasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona (1874–1944), kuris aktyviai domėjosi ir teatrine veikla, pats vaidino kultūrinių draugijų rengiamuose vakaruose. Teatrą jis laikė svarbiu tautinės kultūros veiksniu, todėl savo straipsniais siekė, kad iš pramoginio išaugtų į meninį, o tam kartui sutelkti nepatyrę mėgėjai – į nuolatinius profesionalius aktorius. 1910 m. „Viltyje“ A. Smetona teigė, kad scenos meno tokio paties tebesama, kokio būta prieš dešimtį metų – tik plačiau ir dažniau vaidinama⁸. Net keliuose straipsniuose šis veikėjas kalba apie teatro kritikos lygį ir reikšmę. Pasigendama rimtosios kritikos, kuri išmanytų teatro meną ir sugebėtų ne tik konstatuoti, bet ir argumentuotai paaiškinti, „kas ir kodėl buvo gerai ar blogai vaidinta“⁹.

Panašias problemas ano meto spaudoje nagrinėjo ir literatūros bei meno kritikė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė. 1904–1907 m. studijuodama Krokuvos universitete ji regėjo „Jaunosios Lenkijos“ sąjūdį, M. Maeterlincko, S. Wyspiańskio dramaturgijos pastatymus Lenkijos teatrų scenose. 1910 m. pasirodžiusios

knygos „Lietuvoje: kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją“ skyriuje „Mūsų teatras“ ji teatrui metė daugiau kaltinimų nei dailei ar literatūrai. S. Čiurlionienė nemanė nuolaidžiauti mėgėjiškoms lietuvių draugijoms, nors suvokė, kad norėdamas būti visuomenės barometru teatras tam turi turėti ir sąlygas. Ji ragino neužtrukti tokiam lygyje, kuris ne „scenos dailė“, o tik „vakarėlis, pramonėlis, šokiai“. Lietuvių teatro atsilikimą S. Čiurlionienė aiškino dramaturgijos kūrinių žemu profesiniu bei idėjiniu lygiu. Taigi mėgėjų teatro kasdienybę, ankstyvąją mūsų dramaturgiją XX a. pradžioje ji vertino profesionalumo kriterijais, lygindama su Vakarų Europos teatro raida.

Apie mėgėjiškų draugijų vaidinimus, vykusius Panevėžio mieste, rašė ir tuomet dar moksleivis Balys Sruoga. Pirmose savo žinutėse apie matytus spektaklius jis, kaip ir kiti rašiusieji tuo metu, atsižvelgdamas į sunkias darbo sąlygas, toleravo mėgėjų diletantiskumą. Vėliau jis ėmė reikliau vertinti mėgėjų teatrą, nevengdamas kritinių pastabų, nurodydamas elementarius aktorių vaidybos trūkumus: „monotonis, nežinojimas, kur rankų kišti, nerangumas, nemokėjimas rolių, jautimas, kad lošia, kad ant scenos ir t. t.“¹⁰ Pasak B. Sruogos, vaidintojai „jokiu būdu nenori gyventi jo [personažo – L. B.] gyvenimu, nemoka jausti jo širdimi, nemoka alsuoti jo krūtine, neužmiršta savęs ir vis mano tik, kad rolę lošia“¹¹.

Tuo metu B. Sruoga dar nebuvo susipažinęs su profesionaliojo scenos meno reformomis Rusijos ir Vakarų Europos teatruose. Gerokai vėliau, 1930 m., mėgėjų teatrą jis išsamiai išanalizavo minėtoje knygoje „Lietuvių teatras Peterburge 1892–1918“. Svarbiausias šios knygos uždavinys, pasak autoriaus, buvo „susisteminti žinomą faktinę medžiagą apie Peterburgo lietuvių scenos mėgėjų veiklą, duoti kuo pilnesnę veikusių draugijų, jų dalyvių, paruoštų spektaklių apžvalgą, netgi jų statistiką“. Knygoje bandoma iš keliolikos metų perspektyvos glaustai apibūdinti lietuvių mėgėjų teatro principus, jo savitumą, vaidinimų prasmę ir reikšmę kultūriniam bei visuomeniniam ano meto Lietuvos gyvenimui.

Pirmojo pasaulinio karo metais apmirė visuomeninė ir kultūrinė veikla Lietuvoje, iširo stambūs draugijų teatrų kolektyvai didesniuose miestuose. 1920 m. susikūrus profesionaliajam lietuvių teatrui, spektaklių recenzentams sunkiai sekėsi atsikratyti iš mėgėjų teatro laikų užsilikusio mąstymo bei rašymo būdo. Padėtis pasikeitė tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje, kai spaudoje pradėjo dirbti nauja teatro kritikų karta – B. Sruogos 1926 m. įkurto Teatro seminaro dalyviai.

Gauta 2005 11 07

Nuorodos

¹ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, Los Angeles, 1953, t. 2, p. 181.

² G. Raguotienė, *Spaudą atgavus*, Vilnius, 1996, p. 243.

³ *Tėvynės sargas*, 1901, Nr. 1.

⁴ G. Petkevičaitė-Bitė, *Krislai*, Vilnius, 1966, p. 654.

⁵ B. Sruoga, *Lietuvių teatras Peterburge 1892–1918. Lietuvių teatro istorijai medžiaga*, Kaunas, 1930, p. 7.

⁶ G. Landsbergis-Žemkalnis, *Žvilgsnis į mūsų teatro istoriją, Raštai*, Vilnius, 1972, p. 223–231.

⁷ Ten pat, p. 214.

⁸ A. Smetona, Viena mūsų yda, *Raštai. Čiemos takais*, Kaunas, 1930, t. 2, p. 300.

⁹ Ten pat, p. 295–304.

¹⁰ Homunkulus, Teatras. Panevėžys, *Lietuvos žinios*, 1913 m. rugsėjo 28 d.

¹¹ Ten pat.

Laura Blynaitė

STEPS OF LITHUANIAN THEATER CRITICISM (1904–1914)

Summary

When in 1863 the uprising was lost, Lithuanians fought against the ban of press, Russification policies in schools, and the persecution of the Catholic Church by secretly publishing and distributing Lithuanian press, founding underground Lithuanian schools and organizing Lithuanian gatherings. For political reasons, these gatherings were not being discussed or announced in the newspapers published before 1904. When the press ban was abolished in 1904; not only Lithuanian press, but also Lithuanian theatrical culture recovered. Vilnius became the center of all activities. The same, tenuous repertoire from the underground gatherings was shown, and the gatherings began to be viewed as light entertainment. The growing dissatisfaction with this repertoire led to productions of historical dramatic works. These evidently revealed a lack of professional acting and direction, an issue constantly being discussed by Lithuanian cultural figures who wrote about theater at that time.

In the development of the Lithuanian theatrical thought, the end of the 20th century's first decade is accentuated, when a group of public figures actively prepared to commemorate the ten year anniversary of the "America in the Bath" performance in Palanga. One of them, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, very specifically formulated the criteria for the further development of the theater as well as for the enhancement of theater criticism. At that time, cultural and public figures wrote about the issues of theater art; among them were Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Ona Pleirytė-Puidienė, Antanas Smetona, Balys Sruoga and Liudas Gira. In 1920, when professional theater had developed, it was difficult for the critics to let go the ways of thinking and writing that were left over from the times of amateur theater. The situation changed only in the beginning of the fourth decade when a new generation, members of B. Sruoga's theater seminar, began to work in the press.